

บทที่ ๖

ทฤษฎีวิวัฒนาการกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

พระบูรภกรณ ซีรสาโร
อาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. เปรียบเทียบความแตกต่างและความเหมือนระหว่างวิวัฒนาการของโลก และจักรวาล ตามทฤษฎีวิวัฒนาการกับหลักธรรมพระพุทธศาสนาได้
๒. เปรียบเทียบความแตกต่างและความสอดคล้องระหว่างวิวัฒนาการของมนุษย์ ตามทฤษฎีวิวัฒนาการกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้
๓. อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสสารกับธาตุ ๔ ได้
๔. อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพลังงานกับจิตได้

ขอบข่ายเนื้อหา

- วิวัฒนาการของโลกและจักรวาลตามทฤษฎีวิวัฒนาการกับแนวคิดวิวัฒนาการหลักธรรมพระพุทธศาสนา
- วิวัฒนาการของมนุษย์ตามทฤษฎีวิวัฒนาการกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
- ความสัมพันธ์ระหว่างสสารกับธาตุ ๔
- ความสัมพันธ์ระหว่างพลังงานกับจิต

ความนำ

ในบทนี้ผู้ศึกษาจะได้ศึกษาการเปรียบเทียบทฤษฎีวิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ ในทัศนะทางวิทยาศาสตร์กับพระสูตรและหลักธรรมบางหมวดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้ศึกษาได้ศึกษาบทที่ ๕ เรื่องทฤษฎีวิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ทางวิทยาศาสตร์และได้ศึกษาบทที่ ๔ เรื่องวิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ในทัศนะพระพุทธศาสนา มนุษย์มีความสนใจวิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์มาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว ทั้งปรากฏหน่วยที่สนใจ เช่น คนในสมัยโบราณสนใจการกำเนิดโลก จักรวาลและมนุษย์ ตลอดจนจุดสิ้นสุดของโลก จักรวาลและมนุษย์ ความเชื่อเหล่านี้ปรากฏผ่านเรื่องเล่า คัมภีร์ หรือเทพนิยายปรัมปราบ้าง แต่ความคิดเหล่านี้เป็นเพียงความเชื่อ ไม่ได้มีการศึกษาวิวัฒนาการผ่านหลักการทางวิทยาศาสตร์ แนวคิดวิวัฒนาการที่เริ่มด้วยรับความเชื่อถือในฐานะเป็นกระบวนการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ชัดเจนที่สุด คือ ทฤษฎีวิวัฒนาการของชาร์ล ดาร์วิน ที่อธิบายวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมและถูกสิ่งแวดล้อมคัดสรร แนวคิดวิวัฒนาการของดาร์วิน มีอิทธิพลต่อวิทยาศาสตร์สายสังคมศาสตร์ เช่น คองต์ นำแนวคิดมาอธิบายวิวัฒนาการทางสังคม มาร์ค นำแนวคิดวิวัฒนาการมาอธิบายสังคมภายใต้เงื่อนไขการผลิตว่าสังคมจะมีการเปลี่ยนแปลงตามลำดับขั้น เราจะเห็นว่า ทฤษฎีวิวัฒนาการเกิดขึ้นจากการอธิบายหน่วยสิ่งมีชีวิต คือ มนุษย์ในปัจจุบันสืบย้อนไปสู่อดีตและอธิบายเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดสภาพและการเปลี่ยนแปลงในอดีตมาสู่ปัจจุบันและจะสามารถทำงานอนาคตได้ด้วย ในทางพระพุทธศาสนาหลักคำสอนที่เป็นแสดงกฎ ทั้งอธิบายความเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอกและโลกภายใน(จิตใจ)ด้วย และยังแสดงกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย ในบทนี้เรานำมาเปรียบเทียบหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาและหลักคำสอนเรื่องวิวัฒนาการตามที่ปรากฏในพระสูตรต่างๆด้วย และทฤษฎีวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ การเปรียบเทียบไม่ได้ลดทอนหลักคำสอนหรือทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์แต่อย่างใด แต่เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจหลักธรรมและทฤษฎีวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ชัดเจนขึ้น

๖.๑ ทฤษฎีวิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ทางวิทยาศาสตร์และหลักคำสอนเกี่ยวกับวิวัฒนาการทางพระพุทธศาสนา

ก่อนที่เปรียบเทียบทฤษฎีวิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ทางวิทยาศาสตร์กับหลักคำสอนเกี่ยวกับวิวัฒนาการทางพระพุทธศาสนา ผู้ศึกษาควรเข้าใจแนวคิดหรือทฤษฎีวิวัฒนาการของโลกและจักรวาลทางวิทยาศาสตร์และหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับวิวัฒนาการตามลำดับ ดังนี้

๑) ทฤษฎีวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์

ทฤษฎีวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ที่จะใช้เป็นหลักอธิบายวิวัฒนาการ คือ ทฤษฎีวิทยาศาสตร์กายภาพเป็นหลัก มีขอบเขตการอธิบายได้แก่ ทฤษฎีวิวัฒนาการของโลก จักรวาล และทฤษฎีวิวัฒนาการของมนุษย์ ดังนี้

(๑) ทฤษฎีวิวัฒนาการของโลกและจักรวาลทางวิทยาศาสตร์

นักวิทยาศาสตร์หลายท่านและนักคิดหลายสำนักได้พยายามเสนอทฤษฎีเกี่ยวกับกำเนิด การดำรงอยู่และวิวัฒนาการของโลกและจักรวาล ทฤษฎีการระเบิดครั้งใหญ่ (Big Bang) เป็นทฤษฎีที่ได้รับการยอมรับในแวดวงทางวิทยาศาสตร์ ทฤษฎีเสนอสมมติฐานว่า สรรพสิ่งได้รวมกันอย่างหนาแน่นและระเบิดออกมาก เกิดแก๊สบางประการ (ผู้ศึกษาควรอ่านรายละเอียดในบทที่ ๕) และแก๊สดังกล่าวได้รวมตัวอีกครั้งจนเกิดสุริยจักรวาลประกอบด้วยดวงอาทิตย์และดาวเคราะห์จำนวนหนึ่ง จุดศูนย์กลางของจักรวาลอยู่ที่ดวงอาทิตย์ซึ่งเป็นที่มาของการให้พลังงานแสงอาทิตย์อันเป็นจุดเริ่มต้นของสรรพสิ่งมีชีวิตในโลกมนุษย์ต่อมา และในอนาคตข้างหน้าดวงอาทิตย์จะดับลง ในที่สุดสรรพสิ่งมีชีวิตในลงโลกก็จะสูญสิ้นไป

(๒) ทฤษฎีวิวัฒนาการของของมนุษย์

ทฤษฎีวิวัฒนาการของมนุษย์ที่ได้รับการยอมรับและมีกระบวนการด้วยวิธีการวิทยาศาสตร์ ได้แก่ ความสงสัย ตั้งสมมติฐาน สังเกต ทดสอบ สรุปผล ทฤษฎี ทฤษฎีที่ได้รับการยอมรับในวงกว้างเกี่ยวกับวิวัฒนาการของมนุษย์ คือ ทฤษฎีของเมลเดล (Gregor Johan Mendel, คศ. ๒๓๖๕) ทฤษฎีของเมลเดลอธิบายความเปลี่ยนแปลงของมนุษย์อย่างค่อยเป็นค่อยไปในภายใต้หลักการถ่ายทอดพันธุกรรมจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกคนรุ่นหนึ่งภายในช่วงระยะเวลาอายุคนไม่เกิน ๗ รุ่น และอีกทฤษฎีอธิบายวิวัฒนาการของมนุษย์ในขอบเขตวงกว้างและกินขอบเขตที่ยาวนานนับล้าน ๆ ปี คือ ทฤษฎีวิวัฒนาการของดาร์วิน ดาร์วินตั้งสมมติฐานว่าปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดวิวัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของสิ่งมีชีวิตคือสิ่งแวดล้อมภายนอก และการวิวัฒนาการมาจากการปรับตัวของสิ่งมีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง สิ่งมีชีวิตที่แข็งแรงจะดำรงอยู่รอด การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบภายนอกของสิ่งมีชีวิตจะส่งอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติภายในและคุณสมบัติภายในต่อจะถ่ายทอดพันธุกรรมซึ่งมีลักษณะเด่นจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง ส่วนสิ่งมีชีวิตที่ไม่มีศักยภาพที่จะปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อมภายนอกได้ก็จะค่อยสูญหายไป ในที่สุด กระบวนการปรับตัวของสิ่งมีชีวิตต่อสิ่งแวดล้อมภายนอกเพื่ออยู่รอดนี้ เรียกว่า การคัดเลือกโดยธรรมชาติ

สาระหลักของทฤษฎีวิวัฒนาการของดาร์วินพอสรุปได้ ดังนี้

- ทุกสิ่งมีชีวิตมีความเปลี่ยนแปลงต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอ ไม่มีที่สิ้นสุดตามเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมภายนอก
- จุดเริ่มต้นของสิ่งมีชีวิตมาจากต้นตอเดียวกัน จากความสิ่งมีชีวิตไม่หลากหลาย

เรียบง่ายไปสู่ความหลากหลายและสลบซับซ้อน

- วิวัฒนาการของสิ่งที่มีชีวิตจากที่ไม่แข็งแรง ไปสู่ความแข็งแรงและทนต่อสภาพแวดล้อมมากขึ้น

ทฤษฎีวิวัฒนาการของดาร์วินมีอิทธิพลต่อวิทยาศาสตร์ทางสังคมสาขาอื่น กล่าวคือ นักสังคมศาสตร์ได้นำทฤษฎีวิวัฒนาการมาอธิบายวิวัฒนาการทางสังคม เช่น คองก์ ได้จัดลำดับพัฒนาการทางสังคมไว้ ๓ ชั้น ได้แก่ ชั้นแรก ยุคเทววิทยา (Theological stage) ชั้นที่สอง ยุคอภิปรัชญา (Metaphysical stage) และชั้นที่สามคือขั้นสุดท้ายคือขั้นปฏิฐานนิยมหรือขั้นวิทยาศาสตร์ (Positivist stage) , คาร์ล มาร์ก ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีวิวัฒนาการทางชีววิทยาของดาร์วิน นำมาอธิบายพัฒนาการทางสังคมเช่นกัน ได้แบ่งพัฒนาการของสังคมออกเป็น ๕ ชั้น ได้แก่ ชั้นแรก ยุคสังคมคอมมิวนิสต์เดิม (Primitive communism) ชั้นที่สอง ยุคสังคมดั้งเดิม (Ancient communal) ยุคที่สาม ยุคศักดินา (Feudalism) ยุคที่สี่ ยุคทุนนิยม (Capitalism) และยุคที่ห้าซึ่งเป็นยุคสุดท้ายคือ ยุคคอมมิวนิสต์ (Communism) อย่างไรก็ตาม เมื่อวิทยาศาสตร์ทางสังคมนำแนวคิดวิวัฒนาการจากแนวคิดวิทยาศาสตร์กายแล้วจะมีข้อจำกัด กล่าวคือ วิวัฒนาการสุดท้ายในนั้นยังไม่เกิดขึ้นจริง

๒) วิวัฒนาการในทัศนะพระพุทธศาสนา

เราจะเห็นว่าการอธิบายทฤษฎีวิวัฒนาการโลก จักรวาลและมนุษย์ทางวิทยาศาสตร์เป็นการอธิบาย “กฎวิวัฒนาการ” แยกออกจากกันไม่ได้กับ “สิ่งที่เป็นตัววิวัฒนาการ” อาจกล่าวได้ว่าการเกิดขึ้นของทฤษฎีวิวัฒนาการเป็นผลมาจาก “ความเปลี่ยนแปลงของโลกและสิ่งมีชีวิตที่สังเกตเห็นได้” นั่นเอง

ความหมายวิวัฒนาการในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจะเน้นการอธิบาย “กฎวิวัฒนาการ” มากกว่า “สิ่งที่เป็นตัวแสดงกฎวิวัฒนาการ” ด้วยเหตุนี้ หนังสือเล่มนี้จึงอธิบายทั้งตัวที่แสดงพัฒนาการ คือ พระสูตรต่างๆ และกฎแห่งวิวัฒนาการ คือ หลักคำสอนโดยตรง หนังสือเล่มนี้จึงเริ่มอธิบายจาก สิ่งที่เป็นตัวแสดงกฎวิวัฒนาการสู่กฎวิวัฒนาการตามลำดับ ดังนี้

(๑)วิวัฒนาการของโลกและจักรวาลตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ในหลักการพระพุทธศาสนาแม้ไม่ได้ให้ความสำคัญเรื่องโลกและจักรวาลและข้อเท็จจริงทางด้านกายภาพ วัตถุประสงค์หลักคำสอนพระพุทธศาสนามีขอบเขตเฉพาะเน้นเรื่องเฉพาะคุณค่า กล่าวคือเน้นหลักคำสอนที่สามารถพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ภายในจากบุคคลธรรมดาไปสู่ความหลุดพ้นในที่สุด ในการพัฒนาคุณค่าภายในก็มีกฎเกณฑ์บางประการหรือหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาแสดงไว้โดยอ้อมและโดยตรง

หลักวิวัฒนาการทางอ้อม กล่าวคือ การกล่าวถึงวิวัฒนาการของโลกและจักรวาลที่ปรากฏในพระสูตร ๓ พระสูตร ได้แก่ จุฬนียสูตร กล่าวถึงจักรวาลและองค์ประกอบของจักรวาล ข้อความว่า “โลกธาตุจะประกอบด้วยพระอาทิตย์พื้นดวง พระจันทร์พื้นดวง มีขุนเขาสิเนรุพื้นดวง มีชมพูทวีปพื้น

ดวง มีอปรโคยานทวีปพันหนึ่ง มีอุตตรกुरुทวีปหนึ่งพัน มีบุพพิเทททวีปหนึ่งพัน มีมหาสมุทรสี่พัน มีท้าวมหาราชสี่พัน มีเทวโลกชั้นจาดุมหาราชิกาพันหนึ่ง มีเทวโลกชั้นดาวดึงส์พันหนึ่ง มีเทวโลกชั้นมายาพันหนึ่ง มีเทวโลกชั้นดุสิตพันหนึ่ง มีเทวโลกชั้นนิมิตพันหนึ่ง มีเทวโลกชั้นปรนิมิตวสวัตตีพันหนึ่ง มีพรหมโลกพันหนึ่ง จักรวาลหนึ่งนี้เรียกว่า โลกธาตุ โลกธาตุเล็กสุดหนึ่ง โลกธาตุประกอบด้วยพันจักรวาล” พระสูตรนี้ได้ยกโลกและจักรวาลมาเป็นมายืนยันหลักการของพุทธภาวะของพระพุทธเจ้าว่าพระองค์มีพุทธภาวะรู้ว่าเป็นอนันตะ(ไม่มีขอบเขต)

สุริยสูตร เป็นพระสูตรที่แสดงวิวัฒนาการของดวงอาทิตย์เริ่มจากพระอาทิตย์มีหนึ่งดวงและเพิ่มขึ้นทีละดวงจนถึงดวงที่เจ็ด ผลกระทบที่ดวงอาทิตย์เพิ่มขึ้นทีละดวงต่อมหาสมุทร น้ำในมหาสมุทรลดลงเรื่อยๆ ถึงดวงที่ ๕ น้ำในมหาสมุทรได้ลดลงเหลือเพียงข้อนิ้ว และพอถึงดวงที่ ๖ แผ่นดินและภูเขาสูงเริ่มมีไฟพุ่งขึ้น และเมื่อเกิดดวงที่ ๗ แผ่นดินและภูเขาจะหลอมละลายเป็นหนึ่งเดียวกัน และพระสูตรนี้ได้ตัดโยงมาสู่สุนัตตะดาบสว่าเป็นผู้บรรลุธรรมบังเกิดในพรหมระลีกชาติได้ถึงตนได้เคยเป็นท้าวสักกะ เคยเป็นพระมหากษัตริย์ก็สิ้นจากโลกนี้ ตอนท้ายของพระสูตรนี้ชี้ให้เห็นว่าแม้ภูเขาที่แข็งแรงแรง มหาสมุทรที่กว้างและลึก สุนัตตะดาบสที่มีอายุยืนก็ยังไม่สามารถดำรงอยู่ในสภาวะเดิมได้ ทรงตรัสว่าภิกษุไม่ควรยึดมั่นถือมั่น

ใจความหลักของพระสูตรอธิบายวิวัฒนาการของโลกและจักรวาลเมื่อแสดงหลักอนิจจตา คือหลักของความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง สิ่งที่เป็นตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นมาแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงคือ สิ่งที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ได้แก่ พระอาทิตย์ โลก(แผ่นดิน)และภูเขาสูง ความเปลี่ยนแปลงของเริ่มต้นจากดวงอาทิตย์และส่งผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงมหาสมุทร ภูเขาและแผ่นดินในเวลาถัดมา

ความเปลี่ยนแปลงของโลกและจักรวาลที่ปรากฏในสุริยสูตรมุ่งสะท้อนกฎไตรลักษณ์ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติของสรรพสิ่ง

อัครัญสูตร มีจุดมุ่งหมายแสดงโลก จักรวาลและมนุษย์เพื่อตอบปัญหาเรื่องวรรณะหรือชาติกำเนิดของมนุษย์ ที่พราหมณ์ถือตนเองว่าเป็นชาติพันธุ์สูงกว่าชาติกำเนิดอื่น พระสูตรนี้แสดงสืบย้อนต้นกำเนิดของมนุษย์ และโลก จักรวาลจากพรหมและลดต่ำลงมาจนกระทั่งมาเป็นมนุษย์ ขณะเดียวกันโลกและจักรวาลก็มีวิวัฒนาการจากไม่ซับซ้อนสู่ความซับซ้อนมากขึ้น กล่าวมีสภาพที่ละเอียดสู่สภาพความหยาบมากขึ้น ดวงดาวและดวงอาทิตย์ได้ก่อกำเนิดขึ้น พัฒนาการพร้อมกับพัฒนาการของพรหมมาสู่มนุษย์และพัฒนาเป็นมนุษย์สังคม รัฐในที่สุด พระพุทธศาสนามอบายพัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ภายใต้หลักคุณค่า ซึ่งเป็นขอบข่ายของพระพุทธศาสนา

หลักธรรมที่อธิบายวิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์โดยตรง ได้แก่ ปฏิจจสมุปบาทหลักไตรลักษณ์ หลักปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่แสดงกระบวนการความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง ไม่เน้นสิ่งที่หน่วยวิวัฒนาการ ปัจจัยที่เป็นสภาพแวดล้อมที่ผลักดันให้เกิดวิวัฒนาการ แต่หลักปฏิจจสมุปบาทอธิบายเน้นกระบวนการวิวัฒนาการ คือ ความเปลี่ยนแปลงที่เป็นกฎความเป็นเหตุเป็นผลของนามธรรม

๖.๒ เปรียบเทียบความแตกต่างและความสอดคล้องระหว่างทฤษฎีวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

ตามที่คุณศึกษาได้ศึกษาบทที่ ๔ และ ๕ จะเห็นว่าทฤษฎีวิวัฒนาการและหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามีความแตกต่างกันหลายและความเหมือนกันในหลายด้าน เพื่อเราจะได้เข้าใจทฤษฎีวิวัฒนาการและหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนากระจำขึ้น จึงจำเป็นจะต้องเปรียบเทียบทั้งส่วนที่แตกต่างและส่วนที่เหมือน โดยเริ่มจากส่วนที่แตกต่างก่อน จากนั้นจะนำไปสู่การเปรียบเทียบด้านเหมือนต่อไป

๑) ความแตกต่างของทฤษฎีวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และหลักคำสอนทาง

พระพุทธศาสนา

ด้านความแตกต่าง มีดังนี้

(๑) ความแตกต่าง

๑. จุดมุ่งหมาย/การเกิดแนวคิด จุดมุ่งหมายของการเกิดแนวคิดทฤษฎีวิวัฒนาการของดาร์วิน หรือของท่านคือ การต้องการเข้าใจธรรมชาติ โดยเฉพาะการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของสิ่งมีชีวิตโดยเฉพาะมนุษย์ ตามหลักการทางวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์มีจุดมุ่งหมาย คือ (๑) การเข้าใจโลกและสามารถอธิบายโลกได้ (๒) เข้าใจโลก จักรวาลและมนุษย์ในปัจจุบัน สามารถสืบย้อนไปสู่ออดีต และทำนายอนาคตได้ และ (๓) สามารถปรับเปลี่ยนโลก จักรวาลและมนุษย์ตามที่ต้องการได้ จะเห็นว่าทฤษฎีวิวัฒนาการของเมลเดิลและดาร์วิน ฯลฯ เป็นทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ที่มีจุดร่วมกันคือสามารถอธิบายปรากฏการณ์โลกได้ ซึ่งทฤษฎีก็วางอยู่บนสมมติฐานหนึ่งและทฤษฎีนี้ก็สามารถเปลี่ยนแปลงหรือสูญหายไปได้ หากมีทฤษฎีใหม่ที่อธิบายโลก จักรวาลและมนุษย์ได้นำเชื่อถือกว่า ทฤษฎีวิวัฒนาการก็วางอยู่บนของวิวัฒนาการเช่นกัน คือ มีความเปลี่ยนแปลงได้

ส่วนหลักวิวัฒนาการตามที่ปรากฏในพระสูตรและหลักคำสอนที่อธิบายหลักวิวัฒนาการ มีจุดมุ่งหมายข้อเท็จจริงและเรื่องคุณค่า เนื้อหาพระสูตรที่เราศึกษา ๓ พระสูตรก่อนหน้า จะเห็นว่าพระสูตรได้กล่าวถึงวิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ โดยเฉพาะ ๒ พระสูตรหลัง ได้แก่ สุริยสูตรกล่าวถึง การเกิดพระอาทิตย์ที่ละดวง จนถึงดวงที่ ๗ การเกิดขึ้นของพระอาทิตย์จะละดวงก็ส่งผลกระทบต่อโลกและจักรวาล จนกระทั่งโลกได้หลอมละลายหายไป และตอนหลังของพระสูตรได้กล่าวถึงสุนัตตะตบสเป็นผู้มีอายุยืนและเป็นผู้รู้อดีตชาติของตนเองในชาติก่อน อัครัญญสูตรกล่าวถึงวิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ มาจากพรหมและลดต่ำลงมาเป็นมนุษย์ที่มีพฤติกรรมทางจริยธรรมภายในต่ำลงเรื่อยๆ ได้สร้างระเบียบกฎเกณฑ์ภายนอกขึ้นมาเพื่อบังคับและจัดความสัมพันธ์ของคนในสังคมเข้ามาแทนที่ ซึ่งวิวัฒนาการในพระสูตรนี้ จุดมุ่งหมายมิได้แสดงข้อเท็จจริงวิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์โดยตรง แต่มุ่งแสดงคุณค่าที่มนุษย์สามารถนำมา

ปฏิบัติได้ กล่าวคือ มนุษย์เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของโลก มนุษย์และเห็นความไม่แน่นอนของสรรพสิ่งนั่นเอง

ส่วนหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา คือ หลักไตรลักษณ์และปฏิจสุมุปปบาทเน้นทั้งข้อเท็จจริงและเรื่องคุณค่า

๒. **ขอบเขต** ขอบเขตของทฤษฎีวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์อธิบายข้อเท็จจริงของโลกกายภาพเชิงประจักษ์ เช่น ทฤษฎีการระเบิดครั้งใหญ่ ซึ่งอธิบายการเกิดขึ้นและวิวัฒนาการของโลกและจักรวาลต่อมาได้ก่อกำเนิดสิ่งมีชีวิตขึ้น ซึ่งผ่านการปรับตัวกับสถานการณ์สิ่งแวดล้อมภายนอกเพื่อดำรงอยู่ ระยะเวลาของการอธิบายวิวัฒนาการของโลกค่อนข้างยาวนานตั้งแต่การก่อกำเนิดโลกจนถึงจนถึงอนาคตการดำรงอยู่ของโลกและจักรวาลในอนาคต ส่วนทฤษฎีวิวัฒนาการของเมลเดิล มุ่งอธิบายความเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางพันธุกรรมภายในของมนุษย์เป็นฐานไปสู่การอธิบายหลักวิวัฒนาการของมนุษย์

ส่วนขอบเขตการอธิบายวิวัฒนาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เน้นฐานจิตใจเป็นหลักโยงไปสู่วิวัฒนาการไปสู่วิวัฒนาการของมนุษย์ เช่น หลักปฏิจสุมุปปบาท เริ่มต้นจากอวิชา(ความไม่รู้-ฝ่ายอนุโลม) ทำให้เกิดตัณหา ฯลฯ หรือวิชา(ความรู้แจ้ง)ฝ่ายดับ การอธิบายหลักปฏิจสุมุปปบาทเน้นตัวมนุษย์ที่เป็นบุคคลหนึ่ง ๆ การเปลี่ยนแปลงของมนุษย์ทั้งด้านจิตใจและด้านกายภาพมาจากฐานจิตใจ กล่าวคือเมื่อมนุษย์มีอวิชา ก่อให้เกิดตัณหา ฯลฯ นามรูปชาติ ชรามรณะ การอธิบายหลักปฏิจสุมุปปบาทมีการอธิบายแตกต่างกันสองสาย สายแรกอธิบายตามแนวทางของพระอรหันตศาจารย์ ที่อธิบายข้ามภพข้ามชาติ หลักการอธิบายปฏิจสุมุปปบาทอธิบายวิวัฒนาการตัวปัจเจกบุคคลตั้งแต่เกิดการไม่รู้(อวิชา)ต่อเนื่องไปสู่การก่อกำเนิดชีวิตใหม่ในภพต่อไป และมนุษย์ทุกคนก็มีวิวัฒนาการเดียวกันหากมีอวิชา วิวัฒนาการชีวิตก็ก่อกำเนิดขึ้น

ทางพระพุทธศาสนาอธิบายกระบวนการทำงานภายในเรื่องจิตใจ และเน้นการตัดสินใจภายใน ทศนะพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่เรื่องภายในมากกว่าเรื่องภายนอก ตามหลักวิวัฒนาการปัจจัยภายใน ได้แก่ สิ่งแวดล้อม หรือหลักพันธุกรรม ฯลฯ มีความสำคัญในฐานะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม ท่าทีของสิ่งมีชีวิตและมนุษย์ หากมนุษย์ต้องการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เปลี่ยนท่าทีหรือเปล้าการดำเนินชีวิต ปัจจัยที่จะถูกวางเงื่อนไขให้มนุษย์เปลี่ยนคือการเข้าไปจัดการสิ่งแวดล้อมภายใน เช่น หากต้องการให้นักศึกษามีพฤติกรรมในการเรียนรู้ ผู้จัดการศึกษาอาจจะต้องสร้างบรรยากาศห้องเรียน สิ่งเครื่องอำนวยความสะดวก เครื่องโสตและทรัพยากรที่พร้อม จะส่งผลต่อการพฤติกรรมการเรียนรู้ของนักศึกษาได้ ในทศนะพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่เจตจำนงของมนุษย์มากกว่าสิ่งแวดล้อมภายนอก เช่น ในสถานการณ์ที่ขาดแคลนอาหาร พระพุทธเจ้าให้ยึดคุณค่าภายใน ให้มีความอดทน การบริโภคเพื่อความอยู่รอดและพัฒนาภายในจนกระทั่งบรรลุธรรมและหลุดพ้นจากเงื่อนไขภายนอก

หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาอธิบายกระบวนการทำงานของจิต และกระบวนการทำงานของธรรมชาติที่เป็น “กฎ” ธรรมชาติและการเข้าใจกฎธรรมชาติสามารถนำมาพัฒนาจิตใจได้

ทัศนะทางวิทยาศาสตร์การเข้าใจโลก จักรวาลและมนุษย์เป็นเรื่องของการขบคิด อภิปราย ทัศนะพระพุทธานุศาสนการเข้าใจโลก จักรวาลและมนุษย์ด้วยการ “พิจารณา” แยกตนเองออกจากสิ่งที่รู้และพัฒนาภายในควบคู่ไปด้วย

๓. หน่วยที่ถูกศึกษาหรืออธิบาย ทฤษฎีวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ศึกษาโลก

ภายนอกหรือโลกเชิงประจักษ์ ได้แก่ โลกและจักรวาลทั้งระบบ และสิ่งมีชีวิตในที่ปรากฏในห่วงโซ่วิวัฒนาการกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นตัวแทนของสิ่งมีชีวิตทั้งหมด ส่วนทางพระพุทธานุศาสนการหน่วยที่ถูกศึกษาคือตนเองเป็นตัวแทนของมนุษย์ทุกคนและผลของการอธิบายที่เกิดจากได้รู้แจ้งสามารถอธิบายมนุษย์ทั้งหมดได้

๔. วิธีการ/เครื่องมือ เครื่องมือในการศึกษาวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ คือ

การเฝ้าสังเกตปรากฏการณ์โลกภายนอก การตั้งสมมติฐาน ทดสอบ การใช้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ที่ชัดเจนคือกระบวนการศึกษาวิวัฒนาการของมนุษย์บนฐานพันธุกรรมของเมลเดิล ซึ่งเขาศึกษาด้วยการสังเกต ทดสอบด้วยการปลูกถั่วหลายๆ และบันทึกผลของการผสมพันธุ์ถั่วหลายๆ รุ่น จนการศึกษาขั้นนี้ได้ผลสรุปแน่ชัด จึงตั้งทฤษฎีหลักการถ่ายทอดพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิต หลักการศึกษาทางวิทยาศาสตร์แยกตนเองออกจากสิ่งที่ศึกษา แยกผู้รู้ออกจากสิ่งที่รู้ แยกคุณค่าออกจากข้อเท็จจริง ผลการศึกษาของดาร์วิน ก็เป็นวิธีเดียวกับเมลเดิล กล่าวคือเก็บกลุ่มตัวอย่างสิ่งมีชีวิตที่หลากหลายและต่างเวลามาศึกษาเพื่อแสวงหาคำตอบ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เป็นเครื่องมือหลักคำหลักเหตุผลในการอธิบายและเชื่อมต่อกันที่ขาดหาย เหตุผลจึงเป็นพลังสำคัญสำหรับการอธิบายทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์

เครื่องมือการแสวงหาความจริงในทางพระพุทธานุศาสนาแตกต่างกับเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ สืบเนื่องมาจากหน่วยที่ถูกศึกษาและเป้าหมายการแสวงหาความจริงแตกต่างกัน เป้าหมายทางพระพุทธานุศาสนาเพื่อการเปลี่ยนผ่านตนเองภายใน ขั้นสูงสุดคือการหลุดพ้น เป้าหมายทางวิทยาศาสตร์คือการเข้าใจและปรับเปลี่ยนแปลงโลกภายนอกให้ตอบสนองความปรารถนาของมนุษย์ ขอบเขตการศึกษาแสวงหาความจริงทางวิทยาศาสตร์มุ่งจะทำความเข้าใจกับโลกภายนอก เช่น โลก จักรวาลและมนุษย์ ส่วนพระพุทธานุศาสนามีขอบเขตศึกษาจิตใจมนุษย์ เพราะฉะนั้นเครื่องมือในการทำความเข้าใจมนุษย์ในทางพระพุทธานุศาสนา คือ การสังเกตจิตใจของตนเอง การใคร่ใคร่ครวญและที่สำคัญคือการวิปัสสนา หมายถึง การสังเกตความรู้สึก การคิด และสังเกตการณ์สังเกต สิ่งที่เกิดขึ้นในใจและในการคิด โดยแยกตัวเองออกจากการคิด ความรู้สึก ด้วยการ “รับรู้และการทำความเข้าใจ” สิ่งที่เกิดขึ้นในการคิด ความรู้ กระบวนการดังกล่าวจะทำให้มนุษย์พัฒนาและเริ่มแยกตนเองออกจากความรู้สึก ความคิด ในที่สุดจะเกิดอิสรภาพ หรือการบรรลุนิพพาน

๕. หลักวิวัฒนาการหรือตัวกฎเกณฑ์วิวัฒนาการ เมื่อนักวิทยาศาสตร์ได้ศึกษาปรากฏการณ์ของโลก จักรวาลและมนุษย์เมื่อแล้วสร้างแนวคิดและทฤษฎีขึ้นมา และทฤษฎีนำไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ของโลก จักรวาลและมนุษย์ต่อมา อย่างไรก็ตาม เมื่อมีข้อเท็จจริงหรือปรากฏการณ์โลกกายภาพเปลี่ยนแปลงไปหรือมีข้อเท็จจริงซึ่งเป็นข้อมูลใหม่ ซึ่งเป็นหน่วยศึกษาทางวิทยาศาสตร์

นั้น การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ใหม่ ทฤษฎีนั้นอาจจะเปลี่ยนแปลงใหม่ได้อยู่เสมอ ส่วนทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักการอธิบายวิวัฒนาการภายใน ซึ่งการผ่านการทดสอบและปฏิบัติจนถึงผู้ปฏิบัติได้บรรลุธรรมขั้นสูงสุด เมื่อเป้าหมายอยู่ที่การบรรลุธรรมขั้นสูงสุดแล้ว หลักการที่ได้รับจากการผ่านการทดสอบการปฏิบัตินั้นจึงถือว่าเป็นความจริง

๒) ความสอดคล้อง

๑. จุดมุ่งหมาย/การเกิดแนวคิด ความสอดคล้องกันอีกประการสำคัญ คือ ทฤษฎีวิวัฒนาการเน้นการแสวงหาความจริงโลกกายภาพเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ของมนุษย์กล่าวคือ มนุษย์ทราบสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง เมื่อประสงค์จะให้ความเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด มนุษย์เข้าใจปัจจัยที่เกิดการเปลี่ยนแปลงก็สามารถปรับปัจจัยนั้นเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือดำรงอยู่ในแนวทางที่ตนปรารถนาได้ ส่วนหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาแม้จะเน้นคุณค่าซึ่งเป็นเรื่องภายในแต่คุณค่าทางพระพุทธศาสนาเป็นคุณค่าที่เป็นข้อเท็จจริงด้วย เช่น หลักปฏิจจนมุขปาถ หลักไตรลักษณ์ หลักธรรมดังกล่าวเป็นข้อเท็จจริง(หรือความจริง) ขณะเดียวกันก็นำมาพัฒนาศักยภาพภายในตนเองด้วย มนุษย์ต้องการพัฒนาศักยภาพตนเองเพื่อไปสู่ความหลุดพ้นสามารถนำหลักการดังกล่าวมาฝึกฝนตนเอง การเข้าใจทฤษฎีวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และเข้าใจหลักธรรมจึงเป็นการตอบสนองการนำมาใช้ประโยชน์พัฒนาตนเองหรือการปรับตนเองของมนุษย์เพื่อให้สอดคล้องกับสภาวะที่เป็นจริงนั้น

๒. ขอบเขต ขอบเขตที่ทฤษฎีวิวัฒนาการอธิบายคือโลกกายภาพและโลกของสิ่งมีชีวิต ขอบเขตของการเวลาของการศึกษาโลก จักรวาลและมนุษย์เป็นอนันตตะ ตั้งแต่จุดเริ่มต้นของโลก จักรวาลและมนุษย์จนถึงกาลเวลาถึงดับของโลกและจักรวาล ส่วนหลักธรรมพระพุทธศาสนาสนใจมนุษย์ หลักการพระพุทธศาสนาจัดระดับความจริง ๕ ระดับ ได้แก่ อุดุนิยาม ความจริงด้านอุณภูมิ โลกกายภาพ พีชนิยาม หลักความจริงเกี่ยวกับพีช จิตนิยาม ความจริงเกี่ยวกับกระบวนการทำงานของจิต กรรมนิยาม ความจริงเกี่ยวกับการกระทำและผลของการกระทำและธรรมเนียม ความจริงเกี่ยวกับกฎสภาวะของสรรพสิ่ง รวมถึงสี่ความจริงแรกด้วย

ทฤษฎีวิวัฒนาการอธิบายความจริงเกี่ยวกับอุดุนิยาม พีชนิยามและส่วนหนึ่งคือธรรมเนียม ส่วนพุทธศาสนามีขอบเขตความสนใจแสวงหาความจริง คือ จิตนิยาม กรรมนิยามและธรรมเนียม ความจริงทางด้านวิทยาศาสตร์เชิงวิวัฒนาการมีขอบเขตตัวกระบวนการเปลี่ยนแปลงกายภาพ เช่นเดียวกับการอธิบายความจริงทางวิทยาศาสตร์อธิบายวิวัฒนาการการทำงานของจิตและกรรมนิยาม

๓. หน่วยที่ถูกศึกษา หน่วยที่ถูกศึกษามีความแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม ก็มีจุดร่วมกันบางประการคือเน้นอธิบายวิวัฒนาการของมนุษย์ ทฤษฎีวิวัฒนาการของโลกและจักรวาล เช่น ทฤษฎีการระเบิดครั้งใหญ่(Big Bang)แม้จะจุดเน้นการอธิบายโลกและจักรวาล แต่ก็มีจุดเชื่อมต่อการก่อกำเนิดและวิวัฒนาการของมนุษย์ ทฤษฎีวิวัฒนาการทางด้านชีวิตวิทยา ของเมลเดิลแม้จะศึกษาถั่วและพืชชนิดอื่น ผลของการศึกษาก็นำมาอธิบายและนำมาศึกษาเพื่อทำความเข้าใจมนุษย์

ซึ่งหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้เน้นมนุษย์โดยตรงโดยเฉพาะการวิวัฒนาการทางด้านกายภาพของมนุษย์มีความเชื่อมต่อกับความเปลี่ยนแปลงหรือกระบวนการทำงานของจิตที่มีจิต

๔. **วิธีการ/เครื่องมือ** รายละเอียดของเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาโลก จักรวาลและมนุษย์ทางวิทยาศาสตร์และหลักคำสอนมีรายละเอียดแตกต่างกันบ้าง แต่สาระหลักของเครื่องจูดร่วมกันบางประการที่สำคัญที่สุดคือกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ที่เป็นภาววิสัย กล่าวเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์กายภาพ ใช้การสงสัย ตั้งสมมติฐาน สังเกต ทดสอบ สรุปผลอย่างเป็นภาววิสัย แยกตนเองออกจากอคติในการใช้เครื่องมือ หลักการทางพระพุทธศาสนามีหน่วยศึกษาคือจิตใจของตนเอง แต่กระบวนการศึกษาใช้กระบวนการเดียวกัน คือเฝ้าสังเกต ทดสอบจิตใจตนเองอย่างเป็นภาววิสัย รับรู้ “สิ่งที่เกิดขึ้นในใจ” และแยกตนเองออกจากสิ่งที่รู้ ผลของการพิจารณา “รู้” ทำให้ตนเองมีอิสระในที่สุด

๕. **หลักการของแนวคิด** หมายถึง ทฤษฎีวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์กายภาพและคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่แสดงหลักวิวัฒนาการมีจุดร่วมกันคือ ผลที่ได้รับนอกจากอธิบายหน่วยที่ศึกษาว่ามีการเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการอย่างไม่หยุดนิ่ง หน่วยศึกษามีการเปลี่ยนแปลงนั้นสะท้อนกฎความจริงบางประการ กล่าวคือ ทางด้านวิทยาศาสตร์กายภาพได้ค้นพบทฤษฎีวิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างสม่ำเสมอตามเงื่อนไขวิวัฒนาการของสิ่งแวดล้อม แสดงถึง ทุกสิ่งมีความเปลี่ยนแปลงทั้งตัวมันเองซึ่งเป็นผลต่อความเปลี่ยนแปลงของสิ่งอื่น ขณะเดียวกันความเปลี่ยนแปลงของตัวมันก็ส่งผลเป็นเหตุต่อความเปลี่ยนแปลงสิ่งอื่นด้วย

ด้วยกฎข้อนี้ได้สอดคล้องกับคำสอนทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักปฏิจจสมุปบาทได้อธิบายกระบวนการทำงานของจิตใจจากเหตุไปสู่ผลอย่างลึกซึ้งสืบสองระดับภายในช่วงวินาทีและเป็นกระบวนการที่เกิดข้ามภพชาติ ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากภาวะหนึ่งไปสู่อีกภาวะหนึ่งนั้นหลักไตรลักษณ์ได้เน้นการอธิบายครอบคลุมอธิบายทุกสรรพสิ่งคือ “ธรรม” ทั้งสังขตธรรม(กินความหมายมากกว่าโลก จักรวาลและมนุษย์) คือสิ่งที่ถูกปรุงแต่งอยู่ภายใต้เงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงกฎอนิจจัง ทุกขังและอนัตตา และนิพพาน ซึ่งเป็นอสังขตธรรมอยู่ภายใต้กฎอนัตตา ไตรลักษณ์เป็นหลักการย่ออธิบายสภาวะของการเปลี่ยน เงื่อนไขสภาวะที่ต้องเปลี่ยนแปลงและองค์ประกอบที่ต้องเปลี่ยนแปลง

หลักปฏิจจสมุปบาทอธิบายสภาวะการเปลี่ยนแปลงจากภาวะหนึ่งไปสู่ภาวะหนึ่ง กล่าวคือจากภาวะในปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงจะไปสู่ภาวะใด ส่วนกฎไตรลักษณ์จะอธิบายว่าอะไรเป็นปัจจัยที่ต้องเปลี่ยนแปลง ทำไม่ถึงต้องเปลี่ยนแปลง

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นกฎการขอบเขตการอธิบายสรรพสิ่งและอธิบายการทำงานของสรรพสิ่งย่อยลงในช่วงเวลาช่วงวินาที ซึ่งหลักธรรมแสดงวิวัฒนาการนี้จะแฝงการอธิบายหลักวิวัฒนาการของตามทฤษฎีวิวัฒนาการทางด้านวิทยาศาสตร์ หมายถึง กระบวนการของการวิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์เป็นผลสะท้อนการทำงานของกฎไตรลักษณ์นั่นเอง

สรุปท้ายบท

ทฤษฎีวิวัฒนาการโลก จักรวาลและมนุษย์ทางวิทยาศาสตร์ เกิดขึ้นจากการอธิบายความเปลี่ยนแปลงโลก จักรวาลและมนุษย์ มีขอบเขตกาลเวลาการอธิบายตั้งแต่จุดกำเนิด การดำรงอยู่ และการดับของโลก จักรวาลและมนุษย์ เมื่อใช้หลักทฤษฎีวิวัฒนาการเป็นกรอบในการศึกษาพระสูตร และหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา จะพบว่าพระพุทธศาสนามีใจหลักของคำสอนเน้นให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงโลกและชีวิต โดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงสรรพสิ่งตั้งแต่ระยะช่วงวินาทีคือ กฎปฏิบัติสมุปปบาท จนถึงการเปลี่ยนแปลงโลกและจักรวาลตามหลักคำสอนที่ปรากฏในพระสูตร คือ จุพินียสูตร สุริยสูตรและอัคคัญญสูตร นอกจากนี้หลักหลักไตรลักษณ์จะอธิบายสาเหตุและปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับจิตใจและในระดับโลก จักรวาล ทฤษฎีวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์มีความแตกต่างและสอดคล้องกับหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ความแตกต่างชัดเจนในด้านจุดมุ่งหมาย และมีความสอดคล้องอย่างชัดเจนในแง่ของหลักการ เพราะฉะนั้น การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์จะยืนยันหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ได้และหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจะทำให้เข้าใจทฤษฎีวิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ ได้ละเอียด ชัดเจนและลึกซึ้งมากขึ้นเช่นกัน

คำถามท้ายบท

๑. ทฤษฎีวิวัฒนาการเริ่มอธิบายโลก จักรวาลและมนุษย์มีจุดกำเนิดอย่างไรและสิ้นสุดอย่างไร
๒. หลักคำสอนพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับทฤษฎีวิวัฒนาการตามที่ปรากฏในพระสูตร กล่าวถึงวิวัฒนาการของโลก จักรวาลและมนุษย์ไว้อย่างไร
๓. หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาคือไตรลักษณ์และปฏิจสมุปบาทเกี่ยวข้องกับอธิบายความเปลี่ยนแปลงของโลก จักรวาลและมนุษย์หรือไม่ อย่างไร
๔. ทฤษฎีวิวัฒนาการและหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาไตรลักษณ์และปฏิจสมุปบาทมีหลักการสำคัญที่แตกต่างกัน ความแตกต่างกันนั้น แตกต่างด้านใดบ้าง
๕. ทฤษฎีวิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามีความสอดคล้องกันในด้านใดบ้าง และสอดคล้องกันอย่างไร

เอกสารอ้างอิงประจำบท

พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม:ฉบับขยายความ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พุทธทาสภิกขุ. ปฏิจจสมุปปาทจากพระโอษฐ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๑.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

